

УДК: 316.47

С. З. Вінтонів

Кримський університет культури,
мистецтв і туризму (м. Сімферополь)

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті проаналізовано проблеми формування етнокультурної самоідентифікації, виявлено закономірності та базові принципи, згідно з якими здійснюється процес самоусвідомлення етнічними спільнотами.

Ключові слова: етнокультурна самоідентифікація, ідентичність, етнос, етнічна свідомість.

Останнім часом спостерігається особлива зацікавленість учених проблемами національної та етнокультурної ідентичності. Вкрай важливим є це питання і для українського суспільства, що проходить процес становлення і досі перебуває у пошуках власної ідентичності у полікультурному і поліетнічному просторі.

Глибинна потреба в самоідентифікації викликана тим, що людині необхідні ціннісні орієнтири, норми, ідеали, зразки поведінки, які може йому надати лише деяка референтна (бажана для самого індивіда) група. Людина усвідомлено (а частково і несвідомо) приймає норми і цінності групи, з позиції яких і намагається пізніше оцінювати власне Я. Одна із причин сучасних криз – це відсутність самоідентичності, що з філософської точки зору можна позначити як втрату себе, нерозуміння однієї із ключових бінарних опозицій «Я – Інший».

Дослідженню етнічної свідомості та етнічної самоідентифікації присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні дослідники, серед яких: Г. Айзекс, Б. Андерсен, Дж. Армстронг, А. Арутюнов, Ф. Барт, П. Бергер, Е. Гелнер, В. Горлова, Е. Гофман, Р. Додонов, О. Картунов, К. Левін, Т. Лукман, О. Майборода, Г. Мід, Л. Нагорна, К. Шестакова, Е. Шилз та ін.

Мета статті – з'ясувати принципи формування етнокультурної самоідентифікації.

Відповідно до мети можна виділити такі завдання:

- проаналізувати основні підходи до вивчення етнокультурної самоідентифікації;
- дати визначення понять «ідентичність», «самоідентифікація», «ідентифікація», «етнічна свідомість»;
- на міждисциплінарному рівні обґрунтувати важливість проблеми самоідентифікації;
- сформулювати базові принципи, за якими відбувається етнокультурна самоідентифікація, дати їх характеристику.

Значні труднощі виникають через те, що в кожному теоретичному дослідженні використовується власний категоріально-понятійний апарат, тому

іноді важко усвідомити різницю між такими поняттями, як «ідентичність», «ідентифікація», «само ідентифікація» тощо. Спробуємо, спираючись на попередні дослідження у цій галузі, розмежувати ці схожі за змістом поняття.

Ідентифікація є способом визначення соціального статусу особи, формуванням соціальних груп і політичних течій; процес установлення тотожності різних об'єктів. Під ідентифікацією також розуміють прийняття індивідом соціальної ролі, усвідомлення групової належності, формування соціальних установок. Необхідно також зауважити, що йдеться не лише про усвідомлення власного Я, завжди є присутньою спроба визначити Іншого, зрозуміти світ і оточуючу реальність з точки зору «Я – Інший», «Ми – Вони». Ідентифікація завжди включає як емоційні, так і раціональні, як усвідомлені, так і підсвідомі елементи.

Дослідник проблеми ідентичності Е. Еріксон вважає, що можна розглядати вищезазначене явище у двох аспектах:

1. «Я-ідентичність», що, у свою чергу, складається з двох компонентів:

- 1) органічний (фізичний зовнішній вигляд та природні задатки людини);
- 2) індивідуальний (усвідомлення індивідом неповторності, прагнення до розвитку та реалізації власних здібностей та інтересів).

2. Соціальна ідентичність, що також має дві складові:

- групова (включеність особистості в різні спільності, вона підкріплена суб'єктивним відчуттям внутрішньої єдності зі своїм соціальним оточенням);
- психосоціальна (те, що дає людині відчуття значущості свого буття в межах певного соціуму). Е. Еріксон виокремлює у структурі ідентичності позитивні та негативні елементи. Формування ідентичності супроводжується їх протиборством. Негативна ідентичність будується за схемою «я (ми) не такі» і включає тотальне протиставлення «нас – їм» та неприйняття певного соціального об'єкта.

Самоідентифікація – це процес, у результаті якого формуються уявлення про себе як про самототожну, цілісну й унікальну особу. Етнічна самоідентифікація є складником етнічної ідентичності. Питання самовизначення певного етносу може також розглядатися з точки зору усвідомлення своєї мовної, культурної, територіальної, релігійної та іншої належності. Уважається, що саме давньогрецькі мислителі сформулювали мовний принцип ідентичності (кожен, хто розмовляє грецькою мовою, – еллін, а хто розмовляє незрозумілою мовою, – варвар). Ідентифікація себе і свого етносу з певною територією, також належить грекам. Згадаємо термін «ойкос», «ойкумена». Релігійна ідентичність є не менш важливим чинником консолідації етнічної групи і справляє істотний вплив на процес самоідентифікації. Як стверджує дослідник В. Григор'янц, «прояви релігійної конфліктності реалізуються не лише в конфесійній, але і в етнорелігійній формі, причому релігія виступає тут як компонент націоналізму – одна з головних складових етнічної мобілізації» [4, 293].

Ідентифікувати себе індивід може з певною групою (зазвичай референтною). Прийнято розрізняти такі різновиди самоідентифікації: статева,

вікова, соціальна, професійна, гендерна, національна, етнічна, культурна, мовна, конфесійна тощо. Проте саме етнокультурна самоідентифікація, на наш погляд, є визначальною для людини й одночасно однією з найскладніших форм самоідентифікації. Можемо знайти також інші класифікації, згідно з якими, наприклад, можна виділити такі різновиди етнічної самоідентифікації [2, 88]:

- моноетнічна (індивід ідентифікує себе з єдиною (зазвичай власною) етнічною групою);
- біетнічна (відбувається подвійна самосвідомість особи, індивід є компетентним у двох культурних традиціях);
- змінена (індивід ідентифікує себе з чужою етнічною групою);
- маргінальна (індивід знаходиться на межі між двома культурами, але є неадаптованим до жодної з них).

Немає нічого дивного в тому, що людина може ідентифікувати себе та оточуючих, одночасно виходячи з різних позицій. Це зумовлено ситуативністю людського буття. Отже, можемо дійти висновку про те, що аутоідентифікація може мати і ситуативний характер. Носії кількох культурних традицій здатні виступати як медіатори, які можуть забезпечити конструктивний діалог культур.

Етнічна спільнота є однією із форм існування соціуму, що закріплює форми спільного існування людей, які постали історично. Незважаючи на розбіжності визначень феноменів категорії етнічного, важливою характеристикою є те, що етнічна група має набір певних ознак, які з нею не поділяють інші. Уявлення етносу про винятковість підкріплюються саме цими рисами. Важко дати чітку та однозначну відповідь на запитання, завдяки чому тримається єдність етносу: на сукупності структур колективної свідомості (або підсвідомості), колективної пам'яті чи може на духовних засадах?

Етнокультурна самоідентифікація формує особливий тип поведінки, притаманний індивідові, що ототожнює себе з певною групою. Виокремлюють також термін етнокультурна компетентність особи, що означає, наскільки людина здатна орієнтуватися у культурних кодах свого етносу.

Якщо в особистісному вимірі самоідентифікація може визначатися як бінарна опозиція «Я – Вони» («Я – Оточуючий світ»), то в етнокультурному вимірі це завжди протиставлення «Ми – Вони», що у свою чергу, свідчить про наявність як позитивної («Ми» як референтна група), так і негативної самоідентифікації («Вони» як небажана група, що дуже часто наділяється, незавжди справедливо, низкою негативних рис).

Уважається, що національна свідомість є вищою за етнічну, бо індивід починає ототожнювати себе не лише з локальною етнічною спільнотою. Певно, ще вищим щаблем є рівень державницької самоідентифікації, як стверджує О. Волович: «Якщо утворення етнічної нації базується на спільній етнічності, то формування політичної нації базується на спільному громадянстві... Політичні нації є результатом діяльності держави та політичної і культурницької еліти, спрямованої на консолідацію різноетнічного населення країни; змістом цієї діяльності є інтеграція представників усіх етнічних і

національних меншин у єдину політичну спільноту та формування у всіх верств населення усвідомлення єдності країни та спільності інтересів її населення» [2, 89]. На наш погляд, етнічність визначається насамперед походженням людини, її належністю до певної етнічної групи (частково це є отриманий від народження соціальний статус). Культурна та національна ідентичність формується під впливом багатьох факторів.

Як зазначає О. Антонюк, розмірковуючи про проблеми державницької самоідентифікації, у науці вирізняють три основні концепції щодо формування нації: етнічна, територіальна та етнотериторіальна. Згідно з етнічною концепцією, процес виникнення націй передбачає певні стадії розвитку, культурного і політичного дозрівання, а саме: від згуртування споріднених племен у ширші етнокультурні об'єднання і аж до перетворення цих об'єднань у свідомі спільноти, що стають на шлях творення власної держави. Етнічний підхід загалом розглядає націю як особливий стан і водночас певний етап розвитку та зрілості етносу, пов'язаний з «політизацією» його суспільної свідомості, творенням національно-державних символів та атрибутів, загальнонаціональних інтересів, національної ідеї і національної культури. Прихильники територіальної концепції вважають, що нації – це державні народи, які сформувалися там, де сильна держава виникла раніше, ніж відбулася культурна консолідація народу. За цих обставин різноманітні політичні інституції були спроможні розв'язувати проблеми консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи із цією метою навіть методи примусу. Територіальна концепція представляє націю як етнополітичну спільноту, яка має спільну територію, громадянську культуру, економіку, правову і політичну системи. Етнотериторіальна концепція поєднує засади двох попередніх підходів (етнічного та територіального) і вважає, що формування нації відбувається навколо історичних цінностей корінного етносу, зокрема історичної назви звичаїв і національно-державної символіки та спільної території тощо [1].

Етнічна свідомість спільноти визначається особливостями чуттєвих і логічних форм пізнання, оцінки, сприйняття, специфічним колоритом почуттів та емоцій, стійких етнічних рис, звичок і традицій. Етнічна свідомість формується, як духовність спільноти, що ґрунтується на природно даних передумовах. Нерозвиненість процесів виробництва і спілкування, замкнутість культурного процесу переважно межами етносу, підвладність силам природи і пов'язаність індивіда з культурним процесом зв'язками невольної співналежності визначають характер і зміст етнічної свідомості. Етносвідомість як етнобуття соціуму розглядається як сукупність образів, що регулюють етнонаціональні відносини, оскільки це є вища форма відображення об'єктивної дійсності, з розвитком якої формуються культурні цінності, завдяки чому збільшується вплив культури на все суспільство. Свідомість – це властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові; здатність усвідомлювати навколишній світ і саму себе, пізнаючи явища дійсності через їхні співвідношення з набутими знаннями. Етносвідомість поступово набуває, крім суто ідентифікаційних

аспектів, ширшого значення, включаючи настанову на дію, певні зміни й перетворення в етнічній, національній спільноті, навіть пасіонарно наповнену суспільно значущу діяльність особи [3, 7–8]. Дослідник С. Грабовський охарактеризував тісний зв'язок ментальності з етнічною свідомістю: терміном ментальність «охоплюються шари свідомого та несвідомого, шари духовних традицій, те, що є спільного у даній цілісності людей, які живуть на конкретній території, спілкуються за допомогою конкретних мов і якимось чином себе називають ім'ям – етнічним, національним, субетнічним» [4, 12].

Отже, постає закономірне запитання: завдяки чому та на яких засадах формується етнокультурна самоідентифікація? Спробуємо визначити базові принципи формування етнокультурної самоідентифікації:

- соціокультурний (відображає єдність культури та соціальної системи, завдяки чому індивід отримує можливість ідентифікувати себе відразу як представника певної соціальної спільноти з особливою культурою і традиціями);
- територіальний (дозволяє індивідові або певній соціальній групі ідентифікувати себе з певним топом);
- історичний (дає можливість ідентифікації з не лише за територіальною ознакою, але і з певною епохою);
- аксіологічний (самоідентифікація обумовлена ціннісною компонентою. Процес взаємовідношення є амбівалентним: з одного боку, саме етнокультурна самоідентифікація здебільшого визначає ціннісну систему індивіда, з другого боку, аксіологічний вимір обумовлює процес самовизначення).

Ідентичність формується за допомогою базових культурних цінностей. Етнокультурна самоідентифікація – це система етнічних констант, яка є призмою, через яку людина дивиться на світ: «Засадою консолідації української нації слід вважати пошук та створення системи цінностей, цілісність і збалансованість якої й дають можливість здійснити державно-національну ідентифікацію України. Саме вони забезпечують державі необхідний рівень політичної стабільності, відкривають широкі перспективи для успішної модернізації країни. Цінності є найглибшим підґрунтям ідей, вірувань, переконань. У широкому розумінні цінності – це не тільки абстрактний привабливий зміст або ситуативні цінності, а й стабільні, важливі для особи конкретні матеріальні блага. У більш вузькому значенні прийнято вести мову про цінності як про духовні ідеї, що мають високу ступінь узагальнення. Прагнучи до цінностей, або відстоюючи ті, що вже є, людина виявляє наполегливість та завзятість, навіть може йти на конфлікт» [1].

Найбільш актуальною проблема формування самоідентифікації є для поліетнокультурних регіонів (таких як Автономна Республіка Крим), в яких є присутніми як зовнішньополітичні, так і внутрішньополітичні чинники, що здатні істотно ускладнити міжетнічні відносини.

Проведене дослідження дає нам змогу зробити такі висновки:

1. Ідентифікація є одним з найважливіших процесів, що, у свою чергу,

- справляє вплив на процеси соціалізації, становлення особистості, пізнання навколишнього світу. Єдність етносу тримається насамперед завдяки тому, що він усвідомлює свою цілісність, має змогу відокремити себе від інших етнічних груп. Від того, як відбувається процес самоідентифікації безпосередньо залежить ставлення до інших етносів і культур, здатність існувати в полікультурному просторі. Таким чином, питання етнокультурної самоідентифікації тісно пов'язано з проблемою формування толерантного ставлення до інших етносів.
2. Визначено зміст таких понять: «ідентифікація» (процес ототожнення, усвідомлення, розпізнавання себе та інших), «ідентичність», (уявлення про себе та інших, що утворюється в результаті процесу ідентифікації), «самоідентифікація» (самовизначення, рефлексія людини або спільноти відносно самої себе).
 3. У сучасну епоху глобалізації, коли масова культура визначає ключові цінності і пріоритети, проведення дослідження, присвяченого проблемам етнокультурної само ідентифікації, може виявитися вирішальним, допомогти представникам етнокультурних груп усвідомити себе, зберегти свою культуру, автентичність, сповідуючи при цьому толерантне і шанобливе ставлення до культури інших народів.
 4. Одна з ключових проблем полягає в тому, що не визначена загальна державна стратегія етнокультурного розвитку, без чого неможливі позитивні зміни у сфері міжнаціональних відносин. Продуктивним із цієї точки зору видається розгляд можливості формування єдиної національної ідентичності в Україні з урахуванням регіонального чинника.
 5. Визначено базові принципи формування етнокультурної самоідентифікації: соціокультурний (відображає єдність культури та соціальної системи, завдяки чому індивід отримує можливість ідентифікувати себе відразу як представника певної соціальної спільноти з особливою культурою та традиціями); територіальний (дозволяє індивідові або певній соціальній групі ідентифікувати себе з певним топосом); історичний (дає можливість ідентифікації не лише за територіальною ознакою, але і з певною епохою); аксіологічний (самоідентифікація обумовлена ціннісною компонентою. Процес взаємовідношення є амбівалентним: з одного боку, саме етнокультурна самоідентифікація здебільшого визначає ціннісну систему індивіда, з другого боку – аксіологічний вимір обумовлює процес самовизначення).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. Державна самоідентифікація України в процесі реалізації національних інтересів / О. Антонюк // Персонал – 2007. – № 11. – Режим доступу до журн. : <http://www.personal.in.ua/index.php?ind=74>.

2. Волович О. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців / О. Волович, Т. Воропаєва // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 5. – С. 86–90.

3. Горлова В. М. Українська національна ідентичність: компаративний аналіз націоналістичних дискурсів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. М. Горлова. – Харків, 2005. – 21 с.

4. Григорьянц В. Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму / В. Е. Григорьянц // Крымский архив. – 2002. – № 8. – С. 293–296.

РЕЗЮМЕ

С. З. Винтонив. Принципы формирования этнокультурной самоидентификации.

В статье проанализированы проблемы формирования этнокультурной самоидентификации, выявлены закономерности и базовые принципы, в соответствии с которыми осуществляется процесс самоосознания этническими общностями.

Ключевые слова: этнокультурная самоидентификация, идентичность, этнос, этническое сознание.

SUMMARY

S. Z. Vintoniv. Principles of forming of ethnoculture self-identification.

The problems of forming of ethnoculture self-identification are analysed in the article, conformities to law and base principles come to light which the process of consciousness of ethnic group is carried out in accordance with.

Key words: ethnoculture self-identification, identity, ethnos, ethnic consciousness.